OILADA BOLALARDA HUSHYORLIK VA OGOHLIK FAZILATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Qosimova Maftuna Abduraxmon qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universitet Samarqand filiali
2- kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oilada bolalarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Hushyorlik va ogohlik bolaning kundalik hayotida xavfsiz, mas’uliyatli va ongli harakat qilishini ta’minlovchi muhim shaxsiy fazilatlardan biri hisoblanadi. Maqolada oilaning bola tarbiyasidagi o‘rni, ota-onalarning shaxsiy namunasi, bolalarda xavfsiz xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish, turli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, suhbat, tushuntirish, namuna ko‘rsatish, amaliy mashqlar va muammoli vaziyatlardan foydalanish orqali bolalarda hushyorlik va ogohlikni rivojlantirishning samarali usullari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, bola tarbiyasi, hushyorlik, ogohlik, pedagogik tarbiya, xavfsiz xulq-atvor, ota-ona.

Kirish

Bola shaxsining shakllanishida oila muhim ijtimoiy va pedagogik muhit hisoblanadi. Bola dastlabki hayotiy bilim, ko‘nikma va tasavvurlarni aynan oilada egallaydi. Uning atrof-muhitga munosabati, odamlar bilan muloqoti, xavfli va xavfsiz vaziyatlarni farqlashi, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qila olishi ham oiladagi tarbiya jarayoni bilan chambarchas bog‘liq.

Bugungi kunda bolalarni turli xavf-xatarlardan himoya qilish, ularda ehtiyotkorlik va mas’uliyat hissini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir. Hushyorlik va ogohlik fazilatlari bolaga har qanday vaziyatni to‘g‘ri baholash, shoshilinch qaror qabul qilmaslik, atrofidagi hodisalarga e’tiborli bo‘lish va o‘z xavfsizligini ta’minlashga yordam beradi.

Hushyorlik — insonning atrofida sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarga e’tiborli munosabatda bo‘lishi, turli vaziyatlarni kuzata olishi va zarur holatda to‘g‘ri harakat qilishi bilan bog‘liq fazilatdir. Ogohlik esa yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf yoki noqulay vaziyatlarni oldindan sezish, ulardan ehtiyot bo‘lish va tegishli choralarni ko‘rish qobiliyatini anglatadi. Mazkur fazilatlarni bolalikdan shakllantirish ularning kelgusida mustaqil va mas’uliyatli shaxs bo‘lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Oilada bolalarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini shakllantirish, avvalo, bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Bolaga haddan tashqari qo‘rqinchli ma’lumotlar berish yoki

doimiy ravishda xavf haqida ogohlantirish uning ruhiy holatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli ota-onalar xavfsizlik qoidalarini bolaga sodda, tushunarli va hayotiy misollar asosida tushuntirishlari lozim.

Hushyorlik va ogohlikni rivojlantirishda ota-onaning shaxsiy namunasi katta ahamiyatga ega. Bola kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularga taqlid qilish orqali ko‘plab odatlarni egallaydi. Masalan, ota-onaning yo‘l harakati qoidalariga amal qilishi, notanish insonlar bilan ehtiyotkor munosabatda bo‘lishi, elektr jihozlaridan to‘g‘ri foydalanishi, uyda xavfsizlik choralariga rioya qilishi bolaga amaliy namuna bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun ota-onaning o‘zi hushyor va mas’uliyatli xulq-atvor namunasini ko‘rsatishi zarur.

Bolalarda ogohlikni shakllantirishning samarali usullaridan biri suhbat metodidir. Ota-ona bola bilan kundalik hayotda uchrashi mumkin bo‘lgan vaziyatlar haqida suhbatlashishi mumkin. Masalan, ko‘chada qanday yurish kerakligi, notanish inson murojaat qilganda qanday munosabatda bo‘lish, uyda xavfli buyumlardan qanday foydalanmaslik, yo‘qolib qolganda kimdan yordam so‘rash kabi masalalar bolaning yoshiga mos ravishda tushuntiriladi. Bunday suhbatlar bolaning mustaqil fikrlashi va turli vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tutish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bolalarga xavfsizlik qoidalarini shunchaki yodlatishdan ko‘ra, ularning mazmunini tushuntirish muhimdir. Bola nima sababdan ma’lum bir qoidaga amal qilishi kerakligini tushunsa, bu qoida uning kundalik xulq-atvoriga osonroq singadi. Masalan, “begona odam bilan ketma” degan oddiy taqiq bilan cheklanmasdan, notanish inson bilan muloqotda qanday ehtiyot choralariga amal qilish kerakligini tushuntirish lozim. Bu orqali bolada ongli ehtiyotkorlik shakllanadi.

Hushyorlikni rivojlantirishda kuzatuvchanlikni tarbiyalash ham muhim o‘rin tutadi. Ota-onalar bolaga atrofdagi predmet va hodisalarni kuzatish, ularning o‘zgarishlarini sezish va farqlashga yordam berishlari mumkin. Masalan, sayr vaqtida yo‘l belgilari, svetofor, piyodalar yo‘lagi va boshqa belgilarni tushuntirish, tabiatdagi o‘zgarishlarni kuzatish orqali bolaning e’tiborini rivojlantirish mumkin. “Nimani ko‘rding?”, “Bu yerda qanday xavf bo‘lishi mumkin?”, “Bunday vaziyatda nima qilgan bo‘larding?” kabi savollar bolaning fikrlash faolligini oshiradi.

Oilada bolalarning ogohligini rivojlantirish uchun muammoli vaziyatlardan foydalanish ham samarali pedagogik usul hisoblanadi. Bolaga hayotiy vaziyat tasvirlanib, undan qanday yo‘l tutish kerakligi so‘raladi. Masalan, “Agar ko‘chada tanishingni ko‘rmay qolib, adashib qolsang nima qilasan?”, “Agar uyda yolg‘iz qolganingda eshik taqillasa qanday harakat qilasan?” kabi vaziyatlar orqali bolani mustaqil fikrlashga o‘rgatish mumkin. Bunda ota-ona bolaning javobini tinglab, zarur hollarda uni to‘g‘rilashi va xavfsiz harakat yo‘lini tushuntirishi kerak.

Hushyorlik va ogohlik fazilatlari bolaning mas’uliyat hissi bilan ham chambarchas bog‘liq. Bolaga yoshiga mos vazifalarni topshirish orqali unda mas’uliyatlilikni rivojlantirish mumkin. Masalan, o‘z buyumlarini tartibga keltirish, o‘yinchoqlarini joyiga qo‘yish, uyda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish kabi vazifalar bolaning o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlik hissini shakllantiradi.

Bolaning mustaqilligini rivojlantirish ham hushyorlik va ogohlik bilan bog‘liq. Doimo bolaning o‘rniga qaror qabul qilish yoki barcha muammolarini kattalar tomonidan hal etish uning mustaqil fikrlash imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli ota-onalar bolaga xavfsiz sharoitda mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berishlari kerak. Bunda bolaning qarorlarini nazorat qilish va kerakli yo‘nalish berish muhimdir.

Bolalarda hushyorlikni shakllantirish jarayonida ularning axborot muhitidagi xavfsizligi masalasiga ham e’tibor qaratish zarur. Zamonaviy sharoitda bolalar internet, telefon va turli raqamli vositalardan foydalanmoqda. Shu sababli ota-onalar bolaga shaxsiy ma’lumotlarni begonalarga bermaslik, notanish havolalarni ochmaslik, noma’lum shaxslar bilan ehtiyotsiz muloqot qilmaslik va shubhali holatlarda kattalardan yordam so‘rash kabi oddiy qoidalarni tushuntirishlari kerak. Bu boradagi tarbiya bolaning yoshiga mos, tushunarli va qo‘rqitishsiz olib borilishi maqsadga muvofiq.

Oiladagi o‘zaro ishonch muhiti ham bolalarda ogohlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bola biror noxush vaziyatga duch kelganda yoki xato qilganda ota-onasiga bemalol murojaat qila olishi kerak. Agar bola doimiy ravishda jazolanish yoki koyishdan qo‘rqsa, muhim vaziyatlarni yashirishi mumkin. Shu sababli ota-onalar bola bilan ochiq muloqot qilishi, uning fikrini tinglashi va muammolarini xotirjam muhokama qilishi lozim.

Hushyorlik va ogohlikni rivojlantirishda rag‘batlantirish metodidan ham foydalanish mumkin. Bola xavfsizlik qoidalariga amal qilganida, vaziyatni to‘g‘ri baholaganida yoki mustaqil ravishda ehtiyotkorlik ko‘rsatganida uning harakatini ijobiy baholash kerak. “Sen vaziyatni yaxshi kuzatding”, “To‘g‘ri qaror qabul qilding” kabi rag‘batlantiruvchi fikrlar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Oilada bolalarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini rivojlantirish jarayonida, avvalo, bolaning kundalik hayotida uchraydigan vaziyatlardan pedagogik maqsadda foydalanish muhimdir. Bola hayot davomida turli vaziyatlarga duch keladi va ana shu vaziyatlarda qanday yo‘l tutishni ota-onasidan o‘rganadi. Shuning uchun har bir kundalik holat bolaga to‘g‘ri xulq-atvorni tushuntirish uchun imkoniyat bo‘la oladi. Masalan, ko‘chadan o‘tish, jamoat joylarida yurish, transport vositalaridan foydalanish, tabiat qo‘ynida sayr qilish, uyda maishiy jihozlardan foydalanish kabi jarayonlarda ehtiyotkorlik qoidalarini amaliy ravishda tushuntirish mumkin.

Bolalarda hushyorlikni rivojlantirishda ularning diqqatini jamlash qobiliyatini takomillashtirish alohida ahamiyatga ega. Diqqatli bola atrofida

sodir bo‘layotgan hodisalarni tezroq sezadi, berilgan ko‘rsatmalarni yaxshiroq anglaydi va o‘z harakatlarini nazorat qila oladi. Ota-onalar turli o‘yinlar yordamida bolaning diqqatini rivojlantirishlari mumkin. Predmetlar orasidagi farqlarni topish, rasmlardagi o‘zgarishlarni aniqlash, ma’lum bir belgiga ega predmetlarni ajratish, eshitilgan ma’lumotni eslab qolish kabi mashqlar bolaning kuzatuvchanligi va diqqatini kuchaytiradi.

Ogohlik fazilatini rivojlantirishda bolaning vaziyatni oldindan baholash qobiliyatini shakllantirish ham muhimdir. Buning uchun ota-ona bola bilan turli hayotiy vaziyatlarni muhokama qilishi mumkin. Masalan, “Agar ko‘chada yo‘lingni yo‘qotsang nima qilasan?”, “Agar notanish inson sen bilan gaplashsa qanday yo‘l tutasan?”, “Agar biror joyda xavfli vaziyatni ko‘rsang kimga murojaat qilasan?” kabi savollar bolani fikrlashga undaydi. Bunday mashg‘ulotlarda asosiy maqsad bolani qo‘rqitish emas, balki unda vaziyatni to‘g‘ri baholash va xavfsiz yechim topish ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat.

Bolalarda hushyorlik va ogohlikni rivojlantirishda xotiraning o‘rni ham katta. Bola xavfsizlik bilan bog‘liq asosiy qoidalarni eslab qolishi va kerakli vaziyatda ularni qo‘llay olishi kerak. Buning uchun ota-onalar xavfsizlik qoidalarini takrorlab turishlari, ularni amaliy mashqlar orqali mustahkamlashlari lozim. Masalan, favqulodda vaziyatlarda kimga murojaat qilish, ota-onaning aloqa ma’lumotlarini bilish, uy manzilini eslab qolish kabi ma’lumotlar bolaning yoshiga mos ravishda o‘rgatilishi mumkin.

Shuningdek, bolalarda tanqidiy fikrlashning dastlabki elementlarini shakllantirish ham ogohlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bola har qanday ma’lumotga darhol ishonib ketmasligi, avvalo, uning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini kattalar bilan muhokama qilishi kerakligini tushunishi muhim. Ayniqsa, zamonaviy axborot muhitida bolalarga internet va raqamli vositalardan foydalanishda ehtiyotkor bo‘lishni o‘rgatish dolzarbdir. Bolaga internetdagi barcha ma’lumotlar ham ishonchli emasligi, shaxsiy ma’lumotlarini begonalarga bermaslik va tushunarsiz holatlarda ota-onasiga murojaat qilish zarurligi tushuntirilishi kerak.

Oilada bolalarda ogohlikni shakllantirishda “ishonchli katta” tushunchasini rivojlantirish ham foydalidir. Bola o‘zini noqulay yoki xavfli vaziyatda his qilganda kimdan yordam so‘rash mumkinligini bilishi kerak. Ota-ona bolaga oila a’zolari, tarbiyachi, o‘qituvchi yoki boshqa ishonchli kattalarga murojaat qilish mumkinligini tushuntirishi zarur. Shu bilan birga, bolaga o‘zining noqulay his-tuyg‘ularini yashirmasdan ota-onasiga aytish mumkinligi singdirilishi kerak.

Hushyorlik va ogohlikni tarbiyalashda bolaning hissiy holatini hisobga olish ham muhimdir. Haddan tashqari qo‘rqitish, doimiy taqiqlar va jazolash bolaning tashabbuskorligini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun tarbiya jarayonida tushuntirish va ijobiy rag‘batlantirishga ustuvor ahamiyat berish

lozim. Bola xato qilganida uni qo‘rqitish o‘rniga, xatosining oqibatini tushuntirish va kelajakda qanday yo‘l tutish kerakligini ko‘rsatish maqsadga muvofiq.

Ota-onalar bolaga xavfsizlik qoidalarini o‘rgatishda uning yoshiga mos usullardan foydalanishlari kerak. Kichik yoshdagi bolalarga qoidalar sodda so‘zlar, rasmlar va o‘yinlar orqali tushuntirilsa, katta yoshdagi bolalar bilan hayotiy vaziyatlarni muhokama qilish, mustaqil fikrlashga undash va amaliy mashqlar o‘tkazish mumkin. Yoshga mos pedagogik yondashuv bolaning ma’lumotni to‘g‘ri tushunishi va amalda qo‘llashiga yordam beradi. Bundan tashqari, oilada mehnat tarbiyasini tashkil etish orqali ham bolalarda hushyorlik va mas’uliyatni rivojlantirish mumkin. Bolaga yoshiga mos ravishda uy yumushlarida ishtirok etish imkonini berish, o‘z buyumlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishni o‘rgatish unda mas’uliyat hissini kuchaytiradi. Mas’uliyatli bola o‘z xatti-harakatlarining natijasini tushunishga va ehtiyotkorlik bilan harakat qilishga intiladi.

Bolalarda ogohlikni shakllantirish jarayonida tabiat bilan bog‘liq faoliyatlardan ham foydalanish mumkin. Sayr vaqtida ob-havo sharoitini kuzatish, issiq yoki sovuq havoda qanday kiyinish kerakligini tushuntirish, noma’lum o‘simlik va mevalarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, hayvonlar bilan muomala qilish qoidalarini o‘rgatish orqali bolaning kuzatuvchanligi va ehtiyotkorligi rivojlantiriladi. Bunday mashg‘ulotlar bolaning tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatini ham shakllantiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, oilada bolalarda hushyorlik va ogohlik fazilatlarini shakllantirish ularning xavfsizligi, mustaqilligi va mas’uliyatli shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Hushyor va ogoh bola atrof-muhitdagi voqea-hodisalarga e’tiborli bo‘ladi, turli vaziyatlarni tahlil qilishga, xavfni anglashga va tegishli choralarni ko‘rishga harakat qiladi.

Ota-onalar va pedagoglar hamkorlikda bolalarda kuzatuvchanlik, ehtiyotkorlik, mas’uliyat, mustaqil fikrlash va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishlari zarur. Shundagina bola kundalik hayotda o‘zini xavfsiz tutish, turli vaziyatlarda hushyor bo‘lish va zarur hollarda kattalardan yordam so‘rashni o‘rganadi. Demak, hushyorlik va ogohlikni oilada bolalikdan boshlab izchil tarbiyalash barkamol, mas’uliyatli va ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishning muhim pedagogik shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. **“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun**. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi. **“Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun**. O‘RQ-595-son, 2019-yil 16-dekabr.

3. Hasanboyeva O., Tursunova O. **Maktabgacha ta’lim pedagogikasi**. – Toshkent: O‘qituvchi.
4. Sodiqova Sh.A. **Maktabgacha pedagogika**. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni.
5. G‘oziyev E.G‘. **Umumiy psixologiya**. – Toshkent: Universitet.
6. Vohidov M. **Bolalar psixologiyasi**. – Toshkent: O‘qituvchi.